

СХІДНА ФІЛОСОФІЯ

Лариса Москаленко,
старший викладач кафедри суспільних дисциплін
Київського славістичного університету

АНАЛІЗ РЕЛІГІЙНОГО ОБРАЗУ НАХМАНА БРАЦЛАВСЬКОГО ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО

Автор робить спробу проаналізувати феномен релігійного лідерства на прикладі Нахмана Брацлавського через призму взаємодії об'єктивного та суб'єктивного. Об'єктивне розглядає як історичний фон, ситуативний ландшафт та потреби пастви, що впливають на формування ідеологічної основи віровчення. Суб'єктивне пропонує як особисті риси лідера, комунікаційні засоби, що впливають на формування сприйняття особи як лідера.

Ключові слова: релігійний лідер, адепти, ідеологія, історичний фон, об'єктивний елемент, суб'єктивний елемент, релігійні комунікації.

Унаслідок виключної ролі іудаїзму в єврейській громаді, що виконував не лише функції духовного розвитку єврейської общини, а також визначався базою нормативних елементів, типу судової, що організовували традиційний уклад єврейства, роль релігійного лідера часто виходила поза межі духовного, розповсюджуючи свій вплив на інститути політики, економіки тощо. Одним із харизматичних релігійних лідерів, активна діяльність якого мала значний вплив на духовне життя українського єврейства початку ХІХ століття, є Нахман Брацлавський.

Щорічне паломництво до могили Нахмана Брацлавського привертає увагу медіа, громадськості. ЗМІ, говорячи про брацлавських хасидів, звертають увагу на зовнішні атрибути цієї духовної течії, на скандали, пов'язані із похованням Брацлавського цадика і майже нічого – про релігійно-філософський зміст вчення Нахмана Брацлавського, його соціально-психологічний і соціокультурний феномен. Елементи цього вчення до цього часу не стали предметом спеціальних досліджень українських релігієзнавців.

Автор робить спробу проаналізувати особу і релігійну діяльність Брацлавського цадика через призму конструювання і структуралізації його релігійного образу. Релігійний образ визначаємо як цілісну систему, що складається з об'єктивних чинників, як історичний фон, ситуації, умови життєдіяльності і

потреби пастви, і суб'єктивних елементів, що характеризують особисті риси індивіда, які закладені в його природі та впливають на формування і конструювання у свідомості адептів завершеного сприйняття особи як лідера.

Фундаментальною працею з дослідження життя і релігійної діяльності Нахмана Брацлавського є монографія Артура Аврама Гріна "Стражденный учитель. Жизнь и учения раби Нахмана з Брацлава". В аналізі релігійної діяльності Нахмана Брацлавського і його феномену "цадика" автор поєднує як історичний контекст, так і психологічні інтроспективи. Основою джерельної бази, на яку посилається автор, є праці брацлавських хасидів, безпосередні релігійні твори Нахмана Брацлавського і роботи його учнів. Артур Грін аналізує діяльність Нахмана Брацлавського не лише з позиції релігійного лідера, а й як особистості, що перебуває у постійному глибокому релігійному пошуку і в процесі удосконалення, які, у свою чергу, вплинули на формування його духовних переконань. Автор розглядає Нахмана Брацлавського як особу, що персоніфікувала кризу своєї епохи, розпочала духовну битву з тими проблемами, які його сучасникам були ще невідомі. "Нахман Брацлавський, користуючись традиційною релігійною мовою того часу, зумів представити себе як втілення ключових проблем тієї епохи, яка зіграла критичну роль у духовній історії єврейського народу"¹.

Релігійна діяльність Нахмана Брацлавського датується кінцем XVIII - початком XIX століть. У цей період інститут цадикизму, південного напрямку, як формат лідерства у хасидській громаді, спрощується і визначається чудодійними функціями і матеріальною залежністю цадика від послідовників. Єврейський історик З. Крупницький, розглядає осіб, що зосередили свою релігійну діяльність виключно на таких функціях, як прояв "вульгарного цадикизму": "На підставі смутних місць у Талмуді розпочали розвивати теорію про всемогутність цадика, про його божественну природу, абсолютно не узгоджено з раціоналістичними принципами іудаїзму. На історичну арену виступили цадики чудодії і віщуни, що конкурували між собою у затьмаренні простої народної маси"². Елементи цадикизму у формі ясновидіння, чудодіяння і пророкування історик С. Дубнов вважає як "грубі безглуздості, забобони і помилки, що густим шаром обліпили ядро хасидського вчення. Цадик, жрець нового популярного учення, дуже вміло підлаштувався до єврейського простолюддя і пристосувався до його потреб... він входив у всі дрібниці його буденного життя і давав йому практичні поради, які прихожанин, по простоті душі, приймав за засудження зверху. Цадик брав гроші за свої поради, але ж за те і допомагав"³.

Духовна криза цадикизму знайшла відображення у релігійних поглядах Нахмана Брацлавського. У системі брацлавського віровчення центральне місце займає вчення про цадика. Нахман Брацлавський однією з головних функцій цадика вважав порятунок душі, суть якої закладена в акті тікуну (виправлення). Тікун, як складовий елемент кабалістичних і луріанських традицій, можна проаналізувати через взаємозв'язок категорій "гріха" і "цадика", де перший є проявом вселенського зла, а діяльність другого спрямована на його знищення шляхом релігійної боротьби, системи розкаяння і містичних медитацій.

Ідеальною формою діяльності цадика Нахман Брацлавський вбачав у його духовній досконалості шляхом усамітнення і спрямованості всіх помислів на Божественному, що не обтяжені матеріальним благополуччям. Брацлавський

цадик любив розповідати своїм учням, як сам усамітнювався у лісі або у полі, а по поверненню відчував, як весь світ довкола нього оновився. Саме природа, на думку рабі Нахмана, була необхідним фоном, на тлі якого віруючий може краще відчувати гармонію єднання з Божественними сферами. І тому в образі ідеального цадика Нахман бачив вчителя, наставника, який періодично особисте духовне споглядання замінює на спілкування з простими євреями, з метою донести до них релігійний зміст хасидського віровчення. Основна роль цадика закладена у звеличенні і направленості віруючих до Бога. Головне завдання цадика – знайти і вказати кожному його особистий шлях вдосконалення.

У казці про Баал Тфіла Нахман Брацлавський зображає не лише головне завдання цадика – возз'єднання космосу, але так само його увага акцентується на духовному зв'язку, що існує між Баал Тфілом і його учнями. Вся його місіонерська, агітаційна і організаційна діяльність слугувала цілком очевидній меті: Баал Тфіл не може молитися наодинці. Йому необхідний кворум. Без інших, без світських людей його молитви – ніщо. Без них навіть його якнайглибше благочестя не оживить написаних у книзі слів і не донесе їх до Бога. Він несе у собі Божественну іскру і не може досягнути успіху, доки не буде ще хоча б дев'яти людей, які скажуть: "Амен". Він може своїми могутніми словами обернути цілий світ до покаяння, подібно до того, як вони обертають маленьку групу вчителів до будівництва утопії.

Цадик, за Нахманом Брацлавським, у змозі віликувати душу єврейського народу і звеличити її до акту звільнення. Місія праведника лежить у духовному оновленні цього світу, примноженні досконалості і завершеності цього світу, щоб останній міг з'явитися у всій своїй гідності перед Богом.

Особливістю Нахмана Брацлавського на фоні діяльності його цадиків-сучасників була матеріальна незалежність. Брацлавський цадик відмовився від функціонування хасидського двору як невід'ємної характеристики цадикізму, з презирством і роздратуванням ставився до прохань, що носили комерційний характер, не вважав себе чудотворцем. Прояв чудодійства, пророцтва рабі Нахман розглядав як складовий елемент лжецадикізму, яким був наповнений хасидський світ кризового періоду.

Релігійна діяльність Нахмана Брацлавського розгортається у період поширення Просвітництва як культурного руху єврейства. Просвітництво, культивуючи науковий формат мислення, що орієнтується на світську освіту, було новим явищем в єврейському середовищі, на яке швидко відреагувала єврейська молодь, адаптуючись до прогресивних поглядів. "Умань отримує шанс стати іскрою у розвитку Гаскали. Герман Горговіц організував тут єврейський навчальний заклад за системою німецького європейського просвітителя Моше Мендельсона. Цей піонер Гаскали, що фінансово підтримувався батьком, вільнодумцем Хайкеlem Горовіцом, задумав дати єврейським дітям європейську освіту, впроваджувати вивчення наук і мов"⁴. Будучи противником Просвітництва, Нахман Брацлавський досить різко відгукувався про науку: "Дивні мудреці. Весь свій розум вони віддають на те, щоб придумати знаряддя, яким можна убити більше людей. Чи не найбільша це дурість?"⁵. Можливо, тому дослідник Міцухаро Акао називає однією з причин вибору Умані місцем релігійної практики – це вплив і поширення руху Гаскали, вважа-

ючи, що Нахман Брацлавський бачив свою місію у веденні духовної боротьби проти прихильників Просвітництва, поверненню євреїв до віри⁶.

Показово у ставленні Нахмана Брацлавського до віри і науки є його казка “Мудрець і простак”, в якій підноситься простота віри, хоч, можливо і наївна, проте зовсім не помилкова. Саме віра не приводить простака до ускладнень, а допомагає сприймати елементарні речі такими, якими вони є. Мудрець, який обтяжений знаннями, перебуває у постійному пошуку сенсу, що супроводиться інтелектуальним занепокоєнням, розглядаючи віру крізь призму порівняння, критицизму, скептицизму, а значить, і віровідступництва.

Девід Роскіс вважає, що казка “Мудрець і простак” стала відповіддю Нахмана Брацлавського на нападки, що з’явилися в єврейському середовищі, на зразок “керівництва з народної медицини на ідишу, яке люто критикувало народних цілителів і бабусині засоби. Цього реб Нахман ніяк не міг допустити, не тому, що він повинен був захищати репутацію прадіда, а тому, що якщо ти одного дня поставив віру у науку на місце Бога, то двері до віровідступництва відкриваються навстіж”⁷.

Брацлавський цадик своєю історією намагається розкрити нам елементарну істину: мудрець не може досягти простоти, а простак, навпаки, може стати мудрецем. Іншими словами, простота є способом життя, а не ознакою обмеженості розуму. Згідно з уявленням рабі Нахмана, розум у справах богопізнання йде за вірою, а не перед нею.

Історичний фон мав вплив не лише на формування релігійних ідей Нахмана Брацлавського, але так само зіграв важливу роль у виборі міста Умані як місця захоронення цадика. З Уманню пов’язані трагічні події – знищення євреїв у період гайдамацького руху, що увійшли до історії під назвою “Уманської різанини” 1768 року. “Найтрагічніша доля спіткала місто Умань, куди збіглося безліч євреїв з навколишніх міст і містечок, сподіваючись на фортецю, що оточувала місто, і на польське військо. Дні 5-го, 6-го і 7-х талмуза (липня) 1768 року будуть довго пам’ятними в єврейській історії. До тридцяти тисяч євреїв було убито і звірячо закатовано у ці фатальні три дні”⁸. У 1810 році рабі Нахман перебирається до Умані, аргументуючи цей вибір тим, що, за його словами, “душі померлих там за віру чекають на мене”.

Одним із елементів релігійного образу, що впливає на сприйняття його у свідомості adeptів як лідера, є характеристика джерела духовного авторитету. Релігійна влада Брацлавського цадика має подвійну природу. Певний вплив у конструюванні релігійного образу Нахмана Брацлавського на ранньому етапі його діяльності як лідера, мав його родовідний зв’язок із засновником хасидизму Бештом. Нахман Брацлавський у розповідях своїм учням підкреслював існування особливого духовного зв’язку зі своїм знаменитим прадідом. “Вже у шість років він виходив посеред холодної зимової ночі на вулицю, прямуючи до могили Бешта, щоб запитати, чи не може він допомогти йому наблизитися до Господа благословенного”⁹. І хоча в хасидських колах династичний формат успадкування релігійної влади був нормою, проте рабі Нахмана це турбувало. “Я тут відомий дуже багатьом. Вони шанують мене за родовід”¹⁰.

З іншого боку, суб’єктивні чинники, що визначаються особистими якостями Нахмана Брацлавського, дають змогу розглядати його як особу харизма-

Пок
до віри
якій під
на, про
дить пр
ти еле
який о
пошуку
занепо
рівнян
ровідс

тичну, що має природні дані до лідерства. Відмінною рисою Брацлавського цадика була його динамічність, психологічна потреба до змін, яка втілювалася у періодичній зміні місця проживання і подорожах. Нахман не боявся залишати звичні місця і відправлятися до нових. Ніщо, проте, не було таким огидним натурі рабі Нахмана, як духовна сталість. Слід завжди оновлювати свої думки, бо оновлення думок є оновленням душі; думка — це душа. Він був відкритий до сприйняття нового і не боявся міняти вже сформовані релігійні погляди. Після подорожі до Палестини Нахман Брацлавський відкрито заявив своїм учням про новірелігійні думки і наказав спалити усі попередні праці.

Зовнішня впевненість у правильності релігійного шляху, поглядів є невід'ємною рисою феномену лідерства. Нахман Брацлавський був переконаний у своїй профітичній винятковості, що відображалася у релігійному образі брацлавського цадика підкресленням індивідуалізмом. Адепти брацлавського хасидизму вірили, що їхній вчитель був останнім з числа тих, хто вивірнює шлях, по якому буде йти Месія. Відповідно до поширеної у брацлавському хасидизмі традиції, цей шлях закладався у Мойсеевому Законі, щоб йти у напрямі до книги “Зогар”, від неї до кабалістичної праці Хаїма Віталія “Дерево життя” і “Плід дерева життя”, а від них - до Бешта, щоб прийти до “Лікутей Могаран” рабі Нахмана, а від останнього вже царство Месії. Таким чином, рабі Нахман предстає п'ятим і останнім втіленням одкровення, якого до нього отримали тільки “Моше, рабі Шимон Панів Йохая, рабі Іцхака Лурія-Арі, рабі Ізраель Баал шем Това”¹¹.

Релігійний образ Нахмана Брацлавського доповнюється використанням різних форм комунікацій як механізму впливу на адептів. Брацлавський цадик велику увагу приділяв усному вербальному зв'язку, вважаючи одним із основних завдань цадика — уміння знайти слову потрібну форму, необхідну для сприйняття послідовниками. “Праведник створює мову, якою Бог творить Свій мир. Пророки передають слово Бога, праведник створює його. Часто у формі жарту, притчі, історії”¹².

Нахман Брацлавський віддавав перевагу молитві як індивідуальному формату комунікації, а тому звичай усамітнення (гитбодедут) займає центральне місце у системі його віровчення. У молитві як інструментарію, що направлений на єднання з трансцендентною силою, важливе все: і місце, і мова, і внутрішній настрій віруючого. “Хасид зобов'язаний був щодня проводити певний час, бажано поза домом і поза населеною місцевістю, у повній самоті, щоб вилити перед Господом свої найінтимніші бажання, потреби, сумніви і розчарування. Рабі Нахман підкреслював необхідність робити це вголос, щоб найприхованіші і невисловлені внутрішні спонуки знайшли собі вихід у словах”¹³.

Популярними у релігійній практиці Нахмана Брацлавського були такі форми комунікації, як проповідь, притчі, історії. Казки Нахман Брацлавський використовував як один із найбільш ефективних комунікаційних засобів впливу на адептів. За своєю структурою казки Нахмана Брацлавського відрізнялися від традиційних єврейських, із звичними релігійними героями. Крізь призму казок рабі Нахман демонстрував власні релігійні переживання, духовну боротьбу, його місіонерські сподівання.

Казки Нахмана Брацлавського визначалися складною структурою і глибоким релігійним змістом, а тому були орієнтовані на підготовлену ауди-

торію дорослих посвячених чоловіків. Про свої казки рабі Нахман говорив: “У ній немає жодного слова, яке було б позбавлене сенсу. Лише той, хто спіткав мудрість святих книг, здатний зрозуміти зміст, що міститься у ній”. А учень рабі Натан застерігав: “Позбав тебе Бог віднести до цих історій, як до звичайних казок. Історії ці володіють дивною властивістю: вони здатні розбудити кожного від духовної сплячки, щоб людина — не дай Бог — не проспала даремно все своє життя¹⁴”.

Як засіб усної вербальної комунікації, чарівлива казка використовувалася Брацлавським цади́ком як можливість більш поглибленого і в той же час доступного формату передачі релігійного учення. Нахман Брацлавський, що орієнтувався на аудиторію з простого люду, розраховував, що емоційно-образне сприйняття допоможе його послідовникам глибше зрозуміти релігійну інформацію.

Невербальні форми комунікації також широко використовувалися Нахманом Брацлавським. Він перетворив музику і нігун (наспіви) на ключові інструменти служіння Богові, що відкривають доступ до перетворення миру, до власного блага і блага інших. Вищий результат нігуна – сприйняття волі Всевишнього – досягний тільки через відмову від власного слова, від “земного” змістовного його наповнення.

Нахман Брацлавський використовував і письмову форму комунікації як засіб передачі релігійної інформації подальшим поколінням. Два головних його твори – це збірники повчань Лікутей Могаран і том його розповідей і притч Сіпурей маасійот. Лікутей Могаран ділиться на дві частини, перша з яких була опублікована ще за життя Нахмана, а друга була видана рабі Натаном через рік після смерті Брацлавського цади́ка. Як і багато інших теоретичних праць хасидизму, ці “Повчання” рабі Нахмана представляють собою скорочені записи його неформальних бесід з учнями, що були присутніми за суботнім святковим столом.

Невід’ємною складовою моделювання релігійного образу Брацлавського цади́ка є характеристика його відносин з учнями і послідовниками. Взаємозв’язок між Нахманом Брацлавським і його учнями ґрунтувався на двох основних постулатах – це чиста і безхитрісна віра у цади́ка і повне підпорядкування йому.

Ядро учнів Нахмана Брацлавського утворювала соціальна група, за своїми демографічними критеріями наближена до молоді. “Він віддалив людей похилого віку і багатів: перших – як “обтяжених печаллю”, других – “боргами”. І це в ті часи, коли людей похилого віку всюди шанували за мудрість, а багатих – за щедрість”¹⁵. Визначальною характеристикою духовних стосунків між брацлавським цади́ком і його учнями є категорії “духовна близькість” і “духовна інтимність”. Вузьке коло учнів проходило ритуал ініціації, що складався із сповіді як релігійного акту, який руйнує всілякі перешкоди між вчителем і учнями.

Аналізуючи Брацлавського цади́ка, приходимо до висновку, що складовим елементом релігійного образу Нахмана Брацлавського є, як об’єктивний чинник, ситуативний фон діяльності лідера, відповідно до духовних потреб громади, так і суб’єктивний елемент, що складається з особистих якостей лідера та механізмів, що він використовував для впливу на адептів.

Об'єктивний чинник, як історичний фон, мав значний вплив на формування релігійних поглядів Нахмана Брацлавського. Вплив історичної ситуації відображений у вченні Нахмана Брацлавського про роль цадика у хасидській громаді, жорсткій критиці сучасників – цадиків як формату лжелідерства, виборі місця релігійної діяльності міста Умані, пов'язаного з трагічними подіями в історії єврейського народу, боротьбі з Просвітництвом, як реакцією на новий етап єврейської історії. У створенні релігійного образу лідера елемент об'єктивного, як зовнішній чинник, знаходиться у тісному взаємозв'язку з суб'єктивним, як оформлення релігійних ідей, затребуваних часом.

Важливу роль у конструюванні релігійного образу Нахмана Брацлавського мали такі його індивідуальні риси, як динамізм, цілеспрямованість дій, розуміння поставлених цілей, рішучість, експресія, що властиві особі, схильної до лідерства.

Окремим і важливим елементом у функціонуванні релігійного образу є характеристика основних інструментаріїв впливу лідера на адептів через засоби комунікації. Нахман Брацлавський бачив роль вербальної і невербальної комунікації не лише у передачі релігійної інформації, але і у створенні емоційного настрою, що допомагають правильно сприймати релігійні настанови.

Взаємозв'язок цадика з учнями ґрунтувався не лише на суб'єктивних чинниках, як особистих якостях Нахмана Брацлавського, привабливості його врівчнення, але і об'єктивному чиннику, як потреби суспільства у певному форматі лідерства, задоволенні мотиваційного параметра послідовників у пошуку власного "Я", духовного розвитку, що займає одне з центральних місць у структурі зовнішніх чинників, що визначають феномен лідерства.

- 1 Грин А. А. Страждущий наставник. Жизнь и учение рабби Нахмана из Брацлава: [монографія] / Артур Аврам Грин. – М.: Мосты культуры, 2007. – С. 44.
- 2 Крупицкий З. Хасидизм, его происхождение, философская сущность и культурно-историческое значение / – К. : Тип. Лубковского, 1912. – С. 63.
- 3 Дубнов С. История хасидского раскола / Симон Дубнов // Восход. – СПб, 1980. – Вип.1. – С.94 -106.
- 4 Крайзман И. Умань: история, события, люди // Матеріали міжнародної конференції [Єврейська історія та культура в Україні], (17-19 сентября 1997 г.) // Єврейська історія та культура в Україні К. : Інститут юдаїки, 1997. – С. 60-63.
- 5 Учение раби Нахмана из Братслага / [составитель А. Стриковский]. – Иерусалим: Амана, 1991. – С. 189.
- 6 Акао М. Из истории хасидского паломничества. [Электронный ресурс] : стаття / Мицухару Акао www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/02.htm
- 7 Роскис Д. Муж молитвы. Нахман Брацлавский / Дэвид Роскис // Лехаил. – К. :, 2009. – № 6. – С.40-46.
- 8 Дубнов С. Вказ праця. – С.94 -106.
- 9 Грин А. А. Вказ. праця. – С. 60.
- 10 Визель Е. Рассыпанные искры / Елізер Визель . – Иерусалим – Москва: Мосты культуры, 2000. – 163 с.

- 11 Учение раби Нахмана из Братслава / [составитель А. Стриковский]. –Иерусалим: Амана, 1991. – 193 с.
12 Визель Е. Вказ. праця. – С. 174.
13 Грин А. А. Вказ. Праця. – С. 187.
14 Там само.
15 Визель Е. Вказ. праця. – С. 174.

SUMMARY

Moskalenko Larisa

THE ANALYSIS OF RELIGIOUS IMAGE OF NACHMAN BRATSLAV THROUGH A PRISM OF COMMUNICATIONS OF SUBJECTIVE AND OBJECTIVE

The author makes an attempt to analyze Nachman Bratslav's activity as religious leader of Hasidic community though the prism of interdependence of subjective and objective one. The researcher considers the objective as the historical background, situation and the followers' spiritual needs. The subjective one is structured as personal qualities and the used communicative format.

Keywords: religious leader, follower, ideology, historical background, element of objective and subjective, religious communications

Віктор Гусєв,

кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства
Севастопольського інституту банківської справи Української академії
банківської справи Національного банку України

ІСЛАМСЬКИЙ ЕКСТРЕМІЗМ І ФУНДАМЕНТАЛІЗМ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто проблему виникнення ісламського екстремізму і фундаменталізму, їхні гносеологічні та теологічні корені. Досліджено головні риси сучасного релігійного руху та проаналізовано типові стратегії щодо захисту ісламських цінностей. Здійснено спробу визначити чинники, спрямовані на обмеження небезпеки фундаменталізму в діяльності агресивних релігійних угруповань.

Ключові слова: іслам, мусульманський світ, тероризм, екстремізм, фундаменталізм, джихад, Коран, "Аль-Каїда".

"Релігійний ренесанс", що став реальністю наприкінці ХХ ст., суттєво підвищив вплив релігії (а також її окремих конфесій) на систему міжнародних відносин. Донедавна лише іслам традиційно впливав на політичний розвиток спільнот, що його сповідують, натомість інші релігії намагалися відмеж-